

RESÂİLÜ'L-HİKME İÇERİSİNDE YER ALAN “FIRKA MUHALİFLERİNİN ELEŞTİRİLERİNE CEVAP”, “MÜKÂTEBE VE MENŞÛR” VE “AHD VE MİSAK” RİSÂLELERİ

Aytekin ŞENZEBEK (*)

Özet: *Resailü'l-Hikme, Dürzî fırkası tarafından kutsal kabul edilen 111 risaleden oluşan koleksiyona verilen bir isimdir. Firkanın ezoterik bir yapıya sahip olması, Resailü'l-Hikme metinlerinin yüzyıllar boyunca özel mahfillerde gizlenmesine sebep olmuştur. Bilindiği kadarıyla risaleler, 1700'lü yıllarda Suriyeli bir doktorun Fransa Kralı XIV. Louis'e hediye ettiği Resailü'l-Hikme mecmuası ile gün yüzüne çıkmıştır. Koleksiyon içerisinde yer alan risaleler “yazılış gayesi ve içeriği” yönüyle 13 farklı kategoride ele alınabilir. Kategorilerin tümünü incelemek bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Bu sebeple makalemizde bu kategorilerden yalnızca üçü incelenecek; risalelerin yazılış gayesi ve içeriği hakkında kısa açıklamalar yapılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: Dürzilik, Resailü'l-Hikme, Hamza b. Ali, Muktena Bahauddin.

“Responding to Criticism of Sect Dissidents”, “Correspondence and Leaflet” and “Covenant and Treaty” Treatises is Located in Rasail Al-Hikma

Abstract: *Rasail al-Hikma is the name of collection which is believed to be holy by the Druze Sect and is made up of 111 treatises. Throughout the centuries, because of the Druze Sect have an esoteric character, texts of Rasail al-Hikma had been hidden in the special gathering places. As far as is known, treatises show up with collection of Rasail al-Hikma which was presented to King of France Louis XIV, by a Syrian Doctor in the XVIIIth century. Treatises in the collection can examine 13 different category with regard to “content and purpose of writing”. To examine all of the above categories exceeds the limits of an article. Therefore, only three of these categories are going to be examined in this article; short descriptions will be made about the purpose of treatises' writing and their contents.*

Key Words: *The Druze Sect, Rasail al-Hikma, Hamza b. Ali, Muqtana Bahauddin.*

(*) Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.
(e-posta: senzeybek4@hotmail.com)

Giriş

Dürzîlik, XI. yüzyılda Fatımî İsmaililiği içerisinde neşet etmiş, VI. Fatımî halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'a ulûhiyet izafe eden bir fırkadır. Fırkanın öğretilerinin açıkça ilan edildiği 1017 senesinden günümüze kadar varlığını devam ettiren Dürzîlik, bu süreç içerisinde Ortadoğu siyasetinde kilit roller üstlenmiştir. Ortadoğu'nun siyasi tarihi incelendiğinde Dürzîlerin bölgede etkinlik kurmak isteyen büyük güçlerin ittifak arayışına girdiği ilk topluluklar arasında yer aldığı görülmektedir.

Bölgedeki bütün bu etkinliğine rağmen Dürzîliğin öğretileri gerek bölge halkı ve gerekse diğer insanlar tarafından hiçbir zaman net olarak bilinmemiştir. Bu durumun en önemli sebebi fırkanın *sırrilik* prensibini inanç haline getirmesidir. Hamza b. Ali, *et-Tahzir ve't-Tenbih* risalesinde bu hususta şöyle der: "Hikmet'i ehil olmayanlardan (mezhep dışındaki diğer insanlardan) koruyunuz... Onları ehil olmayanlara teslim eden kimse hak yoldan çıkmıştır" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 244).

Hamza b. Ali'nin ifadelerinde geçen "Hikmet" esasen Dürzî inanç öğretisidir. Gerek Dürzî toplumu ve şeyhleri gerekse fırka mensubu olmayan araştırmacılar tarafından kabul edildiği üzere Dürzî inanç öğretilerini içinde barındıran yegane kaynak Resailü'l-Hikme mecmuasıdır. Dolayısıyla fırkanın müessisi olarak kabul edilen Hamza b. Ali'nin ifadesinde geçen "Hikmet" Resailü'l-Hikme metinleridir.

Resâilü'l-Hikme, Dürzîler tarafından kutsal kabul edilen risalelerin bir araya getirildiği mecmuaya verilen isimdir (Bedevi, 1979: II, 514). el-Hikmetü's-Şerife, Kitabü'l-Hikme, Tevhidi Hikmet Kitapları, Hikmet Risaleleri, el-Ma'lûmü's-Şerif (Yasin v.d., 1981: 21), Dürzî Kutsal Risaleleri gibi isimlerle de bilinmektedir.

Resailü'l-Hikme 111 risaleden teşekkül eden bir koleksiyondur. Fırka hakkında yapılan araştırmalarda, Resailü'l-Hikme'yi oluşturan 111 risalenin yazarlarının fırkanın inanç sistemi içerisinde "ulvi hudud" olarak isimlendirilen el-Aklü'l-Küllî, en-Nefsü'l-Küllîye ve et-Tali'nin, Tanrı'nın 72. ve son tecelli sureti olan el-Hâkim bi-Emrillah devrindeki nasuti (insani) suretleri olan Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi ve Muktena Bahauddin olduğu bildirilmektedir. Ancak bu ifadede bazı istisnalar bulunmaktadır. Öncelikle *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 221-222) risalesinde yer alan "Abdü'l-Muhtar'dan bütün dai kardeşlerine" ifadesinden yazarın Lahik isimli bir dai olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muktena Bahauddin tarafından yazılan *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 345-348) isimli atama risalesinde Lahik "eş-Şeyhü'l-Muhtar (seçilmiş şeyh)" olarak vasıflandırılmıştır. *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* risalesinde geçen "Abdü'l-Muhtar" ifadesi *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr* risalesindeki "eş-Şeyhü'l-Muhtar"a işaret etmektedir. Dolayısıyla *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* risalesinin yazarının Lahik olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu konuda dikkat çekmemiz gereken bir diğer husus ise *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* dışındaki 110 risalenin de yazarının Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi ve Muktena Bahauddin olduğunun kesin olarak söylenemeyeceğidir. Resailü'l-Hikme içerisinde yer alan risalelerin yazarlarının belirlenmesinde öncelikle risale içerisinde yazarın açık isminin bulunup bulunmadığına; eğer açık isim zikredilmemişse yazara işaret eden

lakap, sıfat gibi herhangi bir ifadenin bulunup bulunmadığına; bu da yoksa risalenin yazım üslubunun yazarı açık olarak zikredilen risalelerden hangisine benzediğine bakılır. Bütün bu incelemeler neticesinde yazarı tespit edilemeyen risaleler ise "yazarı meçhul risaleler" olarak isimlendirilmiştir. Resailü'l-Hikme içerisinde yazarı meçhul risalelerin sayısı 14'tür. Dolayısıyla 110 risalenin tümünün zikredilen 3 şahıs tarafından yazıldığını net olarak söylemek imkansızdır.

Yaptığımız incelemeler neticesinde Resailü'l-Hikme koleksiyonu içerisinde yer alan risaleleri yazarlarına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

- 1- Hamza b. Ali tarafından yazılan risaleler: 26 risale
- 2- İsmail et-Temimi tarafından yazılan risaleler: 5 risale
- 3- Muktena Bahauddin tarafından yazılan risaleler: 65 risale
- 4- Mürted dai Lahik tarafından yazılan risale: 1 risale
- 5- Yazarı meçhul risaleler: 14 risale

Resailü'l-Hikme koleksiyonu içerisinde yer alan risaleler -yazarlarına göre yaptığımız tasnifte olduğu gibi- pek çok açıdan farklı tasniflere tabi tutulabilir. Ancak biz bu makalemizde yalnızca yazılış gayesi ve içeriği bakımından "Dürzî Davetini Eleştirenlere Cevap", "Mükâtebe ve Menşûr" ve "Ahd ve Misak" mahiyetinde yazılan risaleleri ele alacak ve bunların kısa tanıtımlarını yapacağız.

Makalemizde esas aldığımız Resâilü'l-Hikme mecmuası, altılı tasnife göre düzenlenmiş 111 risaleden oluşan ve Dâr liecli'l-Ma'rife tarafından Lübnan'da, 1986 senesinde tek cilt halinde neşredilen beşinci baskıdır. Mukaddime bölümüyle birlikte 843 sayfa olan eser, içerisinde yer alan risalelerden bazılarının yazma nüshalarının fotokopilerini ihtiva etmekte olup yayınevi tarafından yapılan şerhlerle kullanışlı bir mahiyet arz etmektedir.

A- Mükâtebe ve Menşûr Risaleleri:

Bu tür risaleler çeşitli sebeplerle davette yılgınlık gösteren, imanları sarsılan fırka mensuplarının inançlarını güçlendirmek, mürtedler hakkında Dürzî toplumunu uyarmak, farklı bölgelerde yayılmış olan Dürzî davet teşkilatı içerisindeki sorunları halletmek, davet mensupları içerisinde farklı sebeplerle meydana gelen ihtilafları ortadan kaldırmak gayesiyle yazılmış olan risalelerdir. Resailü'l-Hikme mecmuası içerisinde en fazla bu türden risaleler yer almaktadır.

1- Mükatebe ila Ehli'l-Küdeyyeti'l-Beyzâ (Hamza b. Ali v.d., 1986: 218)

Hamza b. Ali tarafından tarih kaydı düşülmeden yazılmıştır. Yazar bu risalesinde *Küdeyyeti'l-Beyzâ*'da bulunan Dürzîlerin dini işler hakkında Hasan b. Hibetü'r-Rifai isimli şahsa danışmalarını istemektedir. "el-Küdeyye Mısır'da engebeli, yüksek ve sert bir yerdir. Yerini tam olarak sınırlamak mümkün değildir" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 218). Hamza b. Ali bu risalesinde Hasan b. Hibetü'r-Rifai'nin kendisi ile el-

Küdeyyetü'l-Beyza halkı arasındaki bağ olduğunu açıklamaktadır. Risalede, Hamza b. Ali'nin bu risaleyi bizzat kendi el yazısı ile yazdığı vurgulanmaktadır. Gerek bu durum ve gerekse risalenin içeriğinde el-Küdeyyetü'l-Beyza halkının çeşitli sıkıntılara sabretmesinin, pek çok fitne hareketine rağmen davete olan bağlılıklarını kaybetmemelerinin övülmesi, bölge halkının Dürzî daveti açısından önemini ortaya koymaktadır.

2- Risâletü'l-İnsinâ (Hamza b. Ali v.d., 1986: 219-220)

Hamza Senelerinin 3. yılı Cemaziyelahir ayının 10'unda (10 Cemaziyelahir 411/Eylül 1020) Hamza b. Ali tarafından, bu gün Saidü'l-Mısır olarak bilinen bölgede yaşayan Dürzîlerin çekilen cefalara sabretmeleri ve Dürzî akidesine bağlılıklarını yitirmemeleri gerektiği hususunda gönderilmiş olan bir risaledir.

3- Risâletü'l-Ğaybe (Hamza b. Ali v.d., 1986: 250-257)

Hamza b. Ali tarafından yazılan bu risalenin yazım tarihi kesin olarak zikredilmemiştir. Ancak risalede geçen "Bu uyarı risalesi gaybetten (el-Hâkim bi-Emrillah'ın gaybetinden) birkaç ay sonra yazılmıştır" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 250) ibaresinden el-Hâkim bi-Emrillah'ın 27 Şevval 411 senesindeki gaybetinden sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu risale Ebu Ya'la isimli Dımeşkli (Şam) bir şahsa verilerek Kahire'den Bilad-ı Şam'a gönderilmiştir. Risalenin, el-Hâkim'in gaybetinden sonra inançları sarsılan Muvahhidlerin imanlarını güçlendirmek, onlara sorumluluklarını hatırlatmak gayesiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Risalede el-Hâkim'in gaybetinden sonra ilahlığın başka bir şahsa intikal edebileceği düşüncesinin yanlışlığı da ortaya konulmaktadır. Ayrıca fırka mensuplarına, zıddların baskılarına boyun eğmemeleri, onlara meyletmemeleri hususunda uyarılar yapılmakta; Dürzî akidesine sıkı sıkıya sarılmaları öğütlenmektedir.

4- Şi'run'n-Nefs ve ma Tefiki İlla Billah (Hamza b. Ali v.d., 1986: 288-289)

İsmail et-Temimi tarafından yazıldığı açıkça zikredilmekle birlikte yazım tarihi belirtilmemiştir. Altılı tasnif sistemine göre düzenlenmiş olan Resailü'l-Hikme metinlerinde ikinci cüzün son risalesidir. Risale kaside türünde yazılmış olup Dürzî akidesinde Tanrı'nın 72. tecelli makamı olarak kabul edilen el-Hâkim bi-Emrillah'ın ilahi yönü ortaya konulmaktadır. Bu risale et-Temimi tarafından Haleb'in bir nahiyesi olan Cebel-i Sümmak'taki "erkek-kadın her bir davet mensubuna okunmak" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 289) üzere gönderilmiştir.

5- er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Tenbîh ve't-Te'nîb ve't-Tevbîh ve't-Tevkîf (Hamza b. Ali v.d., 1986: 320-336)

Muktena Bahauddin tarafından Hamza Senelerinin 14. yılında (422/1030) yazılmıştır. Yazılış gayesi -risalede belirtildiği üzere- el-Hâkim bi-Emrillah'ın gaybetinden sonra inançları sarsılan Mead b. Muhammed ve Tahir b. Temim isimli dailerin imanlarını güçlendirmek, onların Dürzî akidesine sıkı sıkıya sarılmalarını temin etmektir. Esasen Bahauddin bu risalesiyle yukarıda isimleri zikredilen dailerin

durumunda olan bütün davetçilerin imanlarını güçlendirmeyi amaç edinmiştir. Risalede, el-Hâkim bi-Emrillah'ın Dürzî davetinin açıkça ilan edilmesi hususundaki emrine atıfta bulunularak bu emirle amaçlanan hedeflerden bahsedilmektedir. Yine insanın hürriyeti ve Tanrı'nın tecelli sureti olarak insanı tercih etmesinin sebepleri anlatılmaktadır. Risalede, el-Hâkim'in ölümünden sonra yerine halife olan ez-Zâhir li-İ'zâzi Dînillâh'ın Dürzilere karşı takındığı olumsuz tavır ve onlara uyguladığı baskı ve şiddetten söz edilmektedir. Risalede yazarın Dürzî akidesinin sıhhatini açıklamak için pek çok Kur'an ayetini te'vil ettiği de görülmektedir.

6- Risâletü Benî Ebî Hımâr (Hamza b. Ali v.d., 1986: 340-344)

Muktena Bahauddin tarafından yazılan risalenin yazım tarihi zikredilmemiştir. Benü Ebî Hımâr, fırkaya mensup Halep'teki bir topluluktur. Komşularıyla yaşadıkları ihtilaf neticesinde Dürzî fırkasına mensup kimselerin kabirlerinin ve türbelerinin bulunduğu Dimeşk'e (Şam) göç etmişlerdir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 340). Risalenin giriş cümlesinde yer alan "el-Hâkim bi-Emrillah isimli surette olanın (bu surette tecelli eden Tanrı'nın) Ali (el-Hakim'in oğlu Ali ez-Zâhir li-İ'zazi Dinillah) olarak isimlendirilen surete intikal ettiği iddialarına reddiyedir" sözünden de anlaşılacağı üzere, el-Hâkim bi-Emrillah suretinde tecelli eden Tanrı'nın onun ölümünden sonra oğlu Ali ez-Zâhir li-İ'zazi Dinillah'ta tecelli ettiğine dair özellikle Dürzi toplulukları içerisinde yayılmaya başlayan iddiaları reddetmek üzere yazılmıştır. Bu noktadan hareket eden Muktena Bahauddin öncelikle Tanrı'nın insan suretinde tecelli etmesinin hikmetlerini açıklamakta hemen ardından da el-Hâkim bi-Emrillah tecellisini diğer tecellilerden ayıran özellikleri vurgulamaktadır. Bahauddin, el-Hâkim tecellisinin kıyametten önceki son tecelli olduğunu ve Tanrı'nın el-Hâkim suretindeki yeni tecellisinin kıyamet gününde olacağını, dolayısıyla Tanrı'nın Ali ez-Zahir'de tecelli ettiği iddiasının yanlış olduğunu belirtmektedir.

İçeriği hakkında verilen bilgilerde de görüldüğü üzere bu risale hem "Akaidle İlgili Risaleler" hem "Dürzî Davetini Eleştirenlere Cevap Mahiyetindeki Risaleler" hem de belli bir bölge halkını bazı konularda uyarmak ve onların imanlarını güçlendirmek gayesiyle yazıldığı için "Mükâtebe ve Menşûr Risaleleri" içerisinde değerlendirilebilir.

7- er-Risâletü'l-Mevsume bi't-Ta'nîf ve't-Tehcîn li-Cemâ'atin min Bisenhûr min Kitâmeti'l-Kâtimîne'l-'Acîsiyyîn (Hamza b. Ali v.d., 1986: 372-375)

Muktena Bahauddin tarafından Hamza senelerinin 10. yılı Cemaziyelahir ayında (Cemaziyelahir 418/Temmuz 1027) yazılmıştır. Risalenin isminde geçen Senhur, Mısır'daki 4 beldenin oluşturduğu bölgeye verilen bir isimdir (Bedevî, 1979: II, 532-533). "Kitame" ise Arap kabilelerinden birinin ismidir. Risalede geçen "Kâtimîn" ise "gizlemek" anlamına gelen K-T-M fiilinin ismi failidir ve "gizleyenler" anlamına gelir ki burada "Dürzi akidesini gizleyenler" manasında kullanılmıştır. "Acîsiyyîn" Kitame kabilesinin bir koludur. Kısaca bu risale Mısır'ın Senhur bölgesinde ikamet eden Kitame kabilesine, özellikle de Acisin koluna mensup olan dailere gönderilmiştir. Risalenin içeriğinde gönderilen şahısların isimleri zikredilmemiştir. Bu durumun sebebi

muhtemelen Bahaüddin'in kabile mensuplarının, dailerine kötülük yapmasından çekinmesidir.

Risalenin içeriğinde Bahaüddin, el-Hakim bi-Emrillah'ın oğlu Ali ez-Zahir li-Dinillah döneminde Hıristiyan ve Yahudilerin güven içerisinde yaşadıklarından; buna karşılık Muvahhidlerin kendi öz vatanlarından kovulduklarından bahsederek kıyamet gününde bütün bu zulümlerin intikamının alınacağını, o güne kadar Muvahhidlerin dalalet içerisinde olanlardan kendilerini sakınmalarını ve sabretmelerini istemektedir.

8- el-Mevsûme bi-Risâleti'l-Vâdî (Hamza b. Ali v.d., 1986: 376-381)

Muktena Bahaüddin tarafından tarihsiz olarak yazılmıştır. Bedevi, risalede adı geçen "Vadi"nin Mısır'ın doğu bölgesinde bulunan "Vadi" isimli bir köy olduğunu zikreder (Bedevî, 1979: II, 533). Ancak burada zikredilen "Vadi"nin Suriye'nin bu gün "Şuf" olarak bilinen, Dürziliğin ortaya çıktığı dönemde ismi Vadi't-Teym olan güney bölgesi olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Nitekim Resailü'l-Hikme naşirlerinin risale metinlerini şerh eden *ed-Dürerü'l-Mudîyye* isimli eserden yaptıkları alıntıda zikredilen "Vadi"nin, Vadi't-Teym olduğu bildirilmektedir. *ed-Dürer'de* bu risalenin yazılış sebebi hakkında şu bilgiler verilir:

"İbn Berberîyye sorunu ortaya çıktığı zaman bölgedeki kadınlar esir alındı. Yalnızca Deccal'in (İbn Berberîyye) askerlerinin giremediği Vadi't-Teym bölgesi, kadınlarını esaretten kurtardı... Bu problem bittiği zaman Vadi halkı kadınları esir alınanlara karşı büyüklendi. Bahaüddin onlara bu risaleyi gönderdi ve İbn Berberîyye sıkıntısına maruz kalanları ondan kurtulanlardan üstün tuttu. İmtihana tabi tutulanlar konusunda söylediklerinden bazıları şunlardır: "Selam imtihana tabi tutulan, basiret sahibi, parlak kimselerin üzerine olsun. Mevla'nın rahmeti ve bereketi gerçeği dile getirme yolunda olan kardeşlerimin üzerine olsun." Onlara dedi ki: "Tevhid konusunda büyülenerek ve kibirlenerek kendi inançlarını doğru olarak görenlere müsaade etmeyiniz." "Onların Deccal (İbn Berberîyye) ile olan bu imtihanı onları lekelemez. Aksine onları şerefendirir ve hatalarından kurtarır" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 376).

9- el-Mevsûmetü bi Risâleti'l-Îkâz ve'l-Bişâre li Ehli'l-Ğafle ve Âli'l-Hakki ve't-Tahâre (Hamza b. Ali v.d., 1986: 435-441)

Altılı tasnif sistemine göre tanzim edilen Resailü'l-Hikme'nin 4. cüzünün ilk risalesidir. Muktena Bahaüddin tarafından, Hamza Senelerinin 15. yılı Zilkade ayının 10'unda (10 Zilkade 423/Ekim 1032) yazılmıştır. Bu risale, Irak ve Fars ülkelerinde yaşayan "ahdini tutmayan, değişen ve bozulan" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 435) Muvahhidlere bir uyarı olarak gönderilmiştir. Risalede genel olarak ahiret gününden bahsedilmekte, o günde Hamza b. Ali ve diğer hududun rolleri açıklanmakta, fırka mensupları ile diğer din mensuplarının konumlarına değinilmekte, özellikle o günde Mekke ve Kâbe'nin başına gelecek olan kötü durumlar hakkında bilgiler verilmektedir.

**10- er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Hakâik ve'l-İnzâr ve't-Te'dîb li Cemî'i'l-Halâik
(Hamza b. Ali v.d., 1986: 442-452)**

Muktena Bahauddin tarafından Hamza Senelerinin 17. yılı Cemaziyelahir ayında (Cemaziyelahir 425/Nisan 1034) yazılmıştır. Bahauddin bu risalesini Cebel-i Lübnan, Antakya, Irak ve Suriye'nin belirli bölgelerinde Dürzî davetini kabul eden Muvahhidlere göndermiştir. Yazar risalesinde, davetten ayrılan bazı şahıslardan ve Dürzî davetini tahrif eden insanlardan dert yanmaktadır. Risalede ayrıca Hamza b. Ali'nin ahiret günündeki rolü ve şeriatları iptal etmesi hakkında da bilgiler verilmektedir.

11- Risâletü'l-Yemen ve Hidâyetü'n-Nüfûsi't-Tâhira ve Lemmü's-Şeml ve Cem'u's-Şetât (Hamza b. Ali v.d., 1986: 468-473)

Muktena Bahauddin tarafından, Hamza Senelerinin 17. yılı Şevval ayında (Şevval 425/Ağustos 1034) yazılmıştır ve Yemen'deki davet mensuplarına gönderilmiştir. Risalede Bahauddin yazdığı insanlara gafletlerinden dolayı kızıyor, fırka mensuplarının deccallerin şeriatlarına (ilahi dinlerin Peygamberleri ve bu dinlerin hükümleri) meyletmemesi hususunda uyarılarda bulunuyor. Yine risalede, ahiret gününde bütün natıkların (peygamberlerin) ve onların getirdiği şeriatlara uyanların karşılaşacağı hükümler açıklanıyor. Bahauddin bu risalesinde, İslam Dini'nin farklı mezheplerine mensupken Dürzî akidesine inanan fırka mensuplarının yeniden eski mezheplerine dönmelerini engellemek için İslam'ın şiarı olan Kâbe'nin ahiret gününde karşı karşıya kalacağı akibet hususunda bilgiler vermekte ve oranın yıkılacağını açıklamaktadır.

12- Risâletü'l-Hind el-Mevsûme bi't-Tizkâr ve'l-Kemâl ile's-Şeyhi'r-Reşîdi'l-Müseddedi'l-Müfdâl (Hamza b. Ali v.d., 1986: 474-479)

Muktena Bahauddin tarafından, Hamza Senelerinin 17. yılında (425/1033) Hintli Dürzîlere ve onların lideri konumunda olan Cata b. Sumara Racbal'a gönderilmiştir. Gerek bu risaleden ve gerekse Dürzî lider Kemal Canbolat tarafından, Resailü'l-Hikme içerisinde bulunmayan ancak kutsal risalelerden olduğu kabul edilen metinlerin bir araya toplandığı *Mushafü'd-Dürûz* isimli mecmuanın *Kitâbü'l-Hind* isimli kitapçığı içerisinde yer alan 8 risaleden Cata b. Sumara Racbal'ın hükmettiği Hindistan'ın kuzey batı bölgesinde ve Multan'da yerleşik olan İsmaililer arasında Dürzîliğin oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Risalede bölgedeki Dürzîlerin imanlarını güçlendirmek için açıklamalar yapılmaktadır. Bahauddin bu risalesinde, kıyamet gününden önce zuhur edecek olan el-Mesihü'l-Hakk'ın Hamza b. Ali olduğunu vurgulamaktadır.

13- er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Takrî' ve'l-Beyân ve İkâmetü'l-Hucce li Veliyyi'z-Zemân ve İzâhü'l-Muhacce limen Efâe ile't-Tevhîd ve'l-Îmân (Hamza b. Ali v.d., 1986: 480-485)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Risalede herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Muktena bu risalesini "Hak yoldan sapan, Yahudi ve Kıptilerle

uzlaşma düşüklüğünde bulunan Fustat ve Kahire'deki davet ehli (Dürzîler) için bir hatırlatma" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 480) olarak yazmıştır. Bahaüddin bu risalesinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali hakkında en ağır ifadeleri kullanmaktadır. Risalede Hz. Muhammed "icl (buzağı)", "İblis", "Arapların tek gözlü deccali", "din hususunda taklitçilik yapan tek gözlü"; Hz. Ali ise "şeyşaban"¹, "sanem (put)" gibi sıfatlarla zikredilmiştir. Muktena Bahaüddin bu risalesinde de -yazdığı diğer risalelerde olduğu gibi- muhataplarına kıyamet günü ile ilgili bol bol ürpertici tasvirler yapmaktadır. Yazarın açıkladığına göre Hamza b. Ali kıyamet gününde zuhur ederek kendilerine zulmeden herkesten intikam alacak, Kâbe'yi yerle bir edecektir.

14- Kitâbü Ebi'l-Yekazân ve mâ Tevfiki İllâ bi Tâ'ati Hudûdi Veliyyi'l-Emr (Hamza b. Ali v.d., 1986: 500-507)

Muktena Bahaüddin tarafından Şeyh Ebu'l-Yekazan'a gönderilmiştir. Risalede yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bahaüddin bu risalede, Sükeyn'in "el-Hâkim'in ruhunun kendisine hulul ettiği" iddiasından sonra davetin içinde bulunduğu durum hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere Ebu'l-Yekazan'dan Dürzî halvetlerinden birinde, gizlice görüşmek istediğini bildirmektedir. Ancak Ebu'l-Yekazan kendisine bu risale ulaşmadan öldürülmüştür. Bu sebeple Ebu'l-Yekazan'ı yücelten sıfatlar gerek bu risalede ve gerekse daha sonraki risalelerde Bahaüddin'in dilinden düşmemiştir. Risalede "adalet, vefa ve kemal ehlinin" yerine getirmesi gereken hususlar detaylı olarak anlatılmıştır.

15- el-Müvâcehe (Hamza b. Ali v.d., 1986: 765-766)

Muktena Bahaüddin tarafından yazılan risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. De Sacy, Resailü'l-Hikme mecmuasında bulunduğu yer itibarıyla bu risalenin *el-Mevsûme bi'l-Mev'iza* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 762-764) risalesinin yazılış tarihi olan H. 428² tarihi ile aynı olabileceğini ileri sürer. Bahaüddin bu risalesinde, öncelikle Hamza b. Ali'den hatalarının affını ve onun rızasını talep etmektedir. Hemen ardından da Hamza b. Ali'den Dürzî dailere sahifeler, kitaplar, mektuplar, açık hutbeler göndermesini istemekte ve bütün bunların onun özelliklerinden

¹ "Şeyşaban" kelimesi dilde kullanımı az olan, Kur'an, Nebevi Hadisler, Cahiliye Şiirleri ve dille ilgili kaynaklarda hemen hemen hiç kullanılmayan bir kelimedir. Bu kelimenin geniş çaptaki kullanımı yalnızca Dürzî kitaplarıyla sınırlıdır. Üstelik bu kelime Resâilü'l-Hikme'de ve şerhlerinde onlarca defa kullanılmıştır. Şeyşaban kelimesi شيب kökünden türetilmiş bir kelimedir ve "şiddet, çoraklık ve verimsizlik" gibi anlamlara gelir. Resâilü'l-Hikme ise bu kelimeyi lügat anlamını da içeren özel bir sıfat olarak kullanır ve bu kelimeyle Hz. Ali kastedilir. Bkz. (Yasin, 1985: 6, 23).

² *el-Mevsûme bi'l-Mev'iza* risalesinin yazılış tarihi Hamza senelerinin 21'i olarak kaydedilmiştir. Hamza senelerinin 1. yılı H. 408, 2. yılı ise H. 410'dur. H. 409 yılı Hamza Senelerinde kayıp yıl olarak kabul edilir. Bu noktadan hareketle yukarıdaki risalenin yazılış tarihinin H. 429 senesi olması gerekir. Ancak De Sacy muhtemelen H. 409 senesini de dahil ederek bu risalenin yazılış tarihini H. 428 olarak bildirmiştir. Bkz. (De Sacy, 1838: I, DIV).

olduğunu vurgulamaktadır. Risaleden Hamza b. Ali'nin o tarihlerde yaşadığı ve Bahauddin'in onunla irtibatını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

16- Mükâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib (Hamza b. Ali v.d., 1986: 767-768)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır ve yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bahauddin, yazdığı *Taklîdü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 354-356) risalesiyle Ebu'l-Ketaib'i el-Küdeyyetü'l-Beyza ve Said beldelerinin tümünde (Mısır'daki bir mıntika ismi) Dürzî davetini yaymak ve davete intisap edenlerden misak almakla görevlendirir. Ancak Ebu'l-Ketaib bu atama risalesi kendisine ulaştığı zaman, böyle önemli bir görev karşısında kendisini yetersiz hisseder. Hem görevden ictinab etmek hem de istirahataya çekilmek gayesiyle Şam'a göçmeye karar verir. Bu durum Bahauddin'e bildirildiği zaman o Ebu'l-Ketaib'e bu risaleyi gönderir.

Bahauddin bu risalesinde Ebu'l-Ketâib'e "Eğer ferahlık ve kalp rahatlığı istiyorsan Şam'a göç. Eğer -zikrettiğim gibi- hizmet etmek istiyorsan (yani el-Küdeyyetü'l-Beyza ve Said mıntikasında me'zun olarak görev yapmak istiyorsan) onun sevabını vermek el-Kaim el-Hadi el-İmam'a aittir" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 768) diyerek onun kendisinin verdiği görevi üstlenmesini ister. Ebu'l-Ketaib'de bu risale üzerine yaptığı hatayı anlar ve Said bölgesinde me'zun olarak davete hizmet eder.

17- Menşûr ila Âl-i Abdillâh (Hamza b. Ali v.d., 1986: 769-771)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Risalede yazılış tarihi ile ilgili olarak yalnızca 14 Zilkade Cuma akşamı kaydı düşülmüş, tarih belirtilmemiştir. Resailü'l-Hikme naşirlerinin Umdetü'l-Arifin (s. 99) isimli kitaptan yaptıkları alıntıda bu menşurun muhatabı olan Âl-i Abdillâh şeyhleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"(Muktena) Âl-i Abdillâh'a bu risaleyi göndererek içlerinde meydana gelen dağılma ve parçalanmadan dolayı onları suçsuz gördüğünü belirtmekle birlikte önce onları azarlıyor sonra da onlara tavsiyelerde bulunuyor. Onlara vaktin ve yeniden dirilişin sahibinin zuhurunun yaklaştığını hatırlatarak inançlarına sıkı sıkıya sarılmalarını, yeniden birleşmelerini ve tek ses olmalarını istiyor.... Üzüntü verici durum hakkında onlardan bir cevap istemedi. Aksine dedi ki: Eğer imkân olsaydı efendilerin, özrün kabulü ile bizi şereflelendirmeleri için cevap isterdik... O şeyhler tevhidi davete iman eden Hurufu's-Sıdk'tan kimselerdi..." (Hamza b. Ali v.d., 1986: 769).

18- Cevâbü Kitâbi's-Sâde (Hamza b. Ali v.d., 1986: 772-774)

Muktena Bahauddin tarafından yazılan bu risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Risalenin başlığında zikredilen "sâde (efendiler)" Ahsa'ya hükmeden 6 meliktir. Bahauddin, Ahsa meliklerine önce pek çok risale göndererek onları Karmâtî inançlarından uzaklaştırmış ve Dürzî öğretilerine imana davet etmiştir. Daha sonra bunlardan Dürzî tevhidi akideyi kabul eden 6 kişiye *Risâletü's-Sefer ile's-Sâde* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 538-551) risalesini yollayarak emir ve nehiyelerini bildirmiştir. Bu risaleden sonra Sâde ile Bahâuddîn arasında pek çok yazışma olmuştur.

Sonunda 6 kişilik grup Bahâuddîn'e *Kitabün Kerimün fi Ğayetin mine'l-Mehasini fi'n-Nesri ve'n-Nazmi* isimli mektubu göndermiş; Bahâuddîn de buna cevap olarak onlara *Cevâbü Kitâbi's-Sâde* isimli bu risaleyi yollamıştır. Muktena Bahauddin bu risalede tevhdî akideyi kabul etmelerinden dolayı bölge halkını övmektedir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 772). Yine risalede Kaimü'z-Zaman'ın (Hamza b. Ali) zuhurunun yaklaştığını müjdelenmekte ve bu zuhurun Yemen taraflarında olacağı bildirilmektedir.

19- Mükâtebetün Tezkiratün (Hamza b. Ali v.d., 1986: 778-779)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bahauddin bu risalesinde davet işleri ile ilgili konularda remizli ifadeler kullanmaktadır. Risalede köy ve büyük arazilere hükmeden ve Dürzî fırkasına karşı olan şahısların zararlarından korunmak için gizliliğe önem verilmesi istenmektedir.

20- Mükâtebetü Nasr b. Futûh (Hamza b. Ali v.d., 1986: 780-784)

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmış olan bir risaledir. Risalenin başlığında zikredilen Nasr b. Futûh, Ebu'l-Kasım Nasr b. Fütuh'tur. Aslen Meydaniyye'dendir. Mısır'a, Muktena Bahauddin'in yanına hicret etti ve ondan istifade etti. Sükeyn azledilince onun yerine, Ehlü'l-Büstan'da davetin liderliğini üstlendi. Daha sonra Dimeşk'e (Şam) giderek orada davet işlerinin yürütmesinden sorumlu oldu. Fuhuş yapmakla suçlandı. Ancak daha sonra bu suçlamadan aklandı. Bütün ruhani hudud (Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi, Vehb el-Kuraşi, Selame b. Abdilvehhab, Muktena Bahauddin) ölünce davetin bütün sorumluluğunu üzerine aldı ve davetteki en yetkili makam oldu (Hamza b. Ali v.d., 1986: 780).

Risalede davet işleri ile ilgili konular rumuzlu ve şifreli ifadelerle anlatılmıştır. Örneğin risalede geçen "Ketenden sana ulaşanları, satmak ve parasını tahsil etmek için uygun vakti gözet. Onun parasıyla Filistin yapımı zeytinyağı alman daha iyi olur" (Hamza b. Ali v.d., 1986: 782) cümlesinde "keten" ile kastedilen *en-Nakzu'l-Hafıyy* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 49-63) ve *Kitâbun fihi Hakâik* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 97-110) gibi remizli kullanımlardan hali olan risaleler; "zeytinyağı" ile kastedilen ise İncil'dir (Yasin v.d., 1981: 307).

21- Menşûru's-Şeyh Ebi'l-Me'âlî et-Tâhir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 787-788)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Yazılış tarihi ile ilgili olarak herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bahauddin, Şeyh Ebu'l-Me'âlî'ye daveti terk edenler hakkında, özellikle Ğannam isimli biri hakkında uyarılarda bulunuyor. Risaleden anlaşıldığı kadarıyla Bahauddin, Ğannam ile birlikte Ebu'l-Me'âlî ve Ebu'l-Kasım'a yazı gönderir. Ancak Ğannam bu yazılar hususunda Bahauddin'e ihanet eder. Bahauddin de Ğannam'ın bu oyunu sebebiyle davetten çıktığını bildirerek Ebu'l-Meali'den Ğannam'ı hesaba çekmesini istemektedir.

**22- Menşûr ilâ Cemâ'ati Ebî Tûrâb ve Şuyuhi'l-Mevazı' mine'l-Ehli ve'l-Ashâb
(Hamza b. Ali v.d., 1986: 789-790)**

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmış olan risalelerdendir. Başlıkta geçen Ebû Tûrâb, Safed ile Akka arasında yerleşmiş olan Âl-i Ebî Tûrâb topluluğudur. Bahauddin bu risaleyi Âl-i Ebî Tûrâb arasındaki ihtilafı sona erdirmek gayesiyle yazmıştır. Risalede açıklandığı üzere bu menşur eş-Şeyhu's-Sâdık olarak vasıflandırılan Şeyh Ebû's-Şibli vasıtasıyla yollanmıştır. Yazar risalede Şeyh Ebû's-Şibli ve Şeyh Ebû Arûs'un faziletlerinden de bahsetmektedir.

23- Risâletü Cebeli's-Sümmâk (Hamza b. Ali v.d., 1986: 791-792)

Muktena Bahauddin tarafından Hamza Senelerinin 21. yılı Rebiulahir ayında (Rebiulahir 429/Ocak 1038) yazılmıştır. Cebeli Sümmâk, Dürzî Tevhidi akideye inanan köy ve şehirleri içine alan Halep yakınlarındaki bir bölgedir. Risalede Bahauddin, bu bölgeyi fırka mensuplarının çokluğu sebebiyle "Cebelü't-Tahiri'l-Envar", "Cebelü Ehli'l-Fazl ve's-Sıdk ve'l-Vefa", "Meâkidü'l-İzz ve's-Sabr ve'l-Vefa (sabır, vefa ve izzetin birleştiği yer)" gibi yüceltici vasıflarla övmektedir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 791). Bahauddin, Cebeli Sümmak halkından Dürzîliğin ayırıcı vasıflarını hatırlamalarını, kendilerine ona göre çeki düzen vermelerini, Dürzî tevhidi akidenin gerçekleri hakkında şüpheye düşmemelerini ve hikmete yalanlar ekleyerek kirtletmemelerini istemektedir. Risalede dikkat çeken bir diğer husus Bahauddin'in Cebeli Sümmak halkının toplantıları 7 ya da en fazla 9 kişi ile sınırlı tutmalarını ve bu toplantıların gizliliğine önem vermelerini vurgulamasıdır. Son olarak Bahauddin bölgedeki fırka mensuplarından Balis, Dırat, Rikkateyn gibi civar yerleri ihmal etmemelerini ve gizliliğe oldukça riayet etmelerini istemektedir.

24- Menşûr ilâ Âl-i Abdillâh ve Âl-i Süleyman (Hamza b. Ali v.d., 1986: 793-795)

Muktena Bahauddin tarafından Hamza Senelerinin 22. yılı Rebiulahir ayında (Rebiulahir 430/Aralık 1038) yazılmıştır. Başlıkta ismi geçen Âl-i Abdillâh ile ilgili bilgiler *Menşûr ilâ Âl-i Abdillâh* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 769-771) risalesinin içerik tanıtımında verilmişti. Âl-i Süleyman ise Vadi't-Teym'de bulunan topluluk için kullanılan bir isimdir. Bunların şeyhleri *Mükâtebetü Nasr b. Futûh* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 780-784) risalesinde ismi geçen Nasr b. Futûh'tan sonra, bütün beldelerdeki şeyhlerin en yüceleridir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 793). Bahauddin bu risalesinde de Muvahhidlerin imanlarında sebat göstermelerini, gizliliğe önem vermelerini istemektedir.

25- Menşûru Ebi Ali (Hamza b. Ali v.d., 1986: 796-798)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Risalede herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Risalenin başlığında zikredilen Ebû Ali'nin asıl ismi Ebû Ali b. Vehb'tir. Risalenin içeriğinden Ebû Ali'nin başlarda kendisine itimat edilen şeyhlerden biri olduğu; ancak Sükeyn'in irtidat hadisesi gerçekleştiği zaman onun Sükeyn'in

yaptığının yanlış olduğu yönünde Dürzî cemaatine herhangi bir açıklama yapmadığı, aksine Sükeyn'i himaye etmeye çalıştığı; daha sonra kendisine gelerek hatasını anladığı ve fırkaya geri döndüğü anlaşılmaktadır. Bu menşur bütün bu olaylardan sonra gönderilmiştir. Bahauddin, Sükeyn'in davetten ayrılmasının bir kader olduğunu, yine Ebû Ali'nin önce Sükeyn'e uyup sonra yeniden davete geri dönmesinin de bir kader olduğunu vurgulayarak bölgedeki Dürzi cemaatinin ona karşı tavırlarında ilk hallerine dönmelerini, onun güvenilirliğinden kendisinin emin olduğunu bildirmektedir. Risalenin sonunda Bahauddin, Ebû Ali'ye eş-Şeyhü'l-Mazlum'un (suikast sonucu öldürülen İbn Ammar) mirasını nasıl paylaşacağını anlatıyor.

26- Menşûru Remz li-Ebi'l-Hayr Selâme (Hamza b. Ali v.d., 1986: 799-802)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Risalede bu menşurun Şaban ayında, İskenderiye'den yazıldığı bildirilmekte ancak tarih verilmemektedir. Risalede zikredilen Ebu'l-Hayr Selame'nin tam ismi Ebu'l-Hayr Selame b. Hasan b. Cendel'dir. Lakabı Hakiku'd-Din'dir. Vadi't-Teym'in ileri gelen şeyhlerinden biri olan Ebu'l-Hayr Selame'nin köyü Bekîfe'dir. Benû Bergâşe soyundandır. Âl-i Süleyman'ın da ileri gelen şeyhlerindedir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 799). Risalede pek çok şifreli sözcük kullanılmıştır. Bu sözcüklerden bazıları ve ifade ettikleri anlam şunlardır:

Pamuk: Mürted ve kâfir toplulukların ulaşması men edilen tevbih risaleleri.

Tarçın, Zencefil, Hüleylecac ve bütün baharatlar: Herhangi şifreli bir kullanımın olmadığı, doğrudan Dürzî akidesi hakkında bilgi verilen risaleler kastedilmektedir. Özellikle hududun isim ve mertebelerinin açıkça zikredildiği risaleler bu tür isimlerle şifrelenmiştir (Yasin v.d., 1981: 308).

27- Menşûru'ş-Şart ve'l-Batt (Hamza b. Ali v.d., 1986: 803-807)

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden kaleme alınmıştır. Bahauddin bu risaleyi kendisine gereken saygıyı göstermeyen, tevbih risaleleri gönderdiği şeyhlerin layık olmadığı ifadelerle kendisinden şikâyette bulunmalarına cevap olarak yazmıştır. Risalede Bahauddin bazı tıbbi terimleri kullanarak açıklamalarda bulunmaktadır ki bu da onun tıp alanındaki ilmine işaret eder.

28- Mükâtebetü Şuyuhi'l-Evvâbîn (Hamza b. Ali v.d., 1986: 808-810)

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmıştır. Risalenin başlığında yer alan Şuyûhu'l-Evvâbîn, Âl-i Abdillâh'tan olan tövbekar şeyhlerdir. Bahauddin gönderdiği bu mükatebe ile kendilerini dalalet düşüren mürted ve münkirleri terk ederek tövbekâr olan bu şeyhleri tebrik ediyor. Bunun yanında davetten ayrılan bazı mürtedleri de kötü fillerinden dolayı uyarıyor. Son olarak Bahauddin fırka mensuplarına tevhide akidenin zaferinin yakın olduğunu müjdeliyor.

29- Menşûr fî Zikri İkâleti Sa'd (Hamza b. Ali v.d., 1986: 811-814)

Muktena Bahauddin tarafından tarihsiz olarak kaleme alınmıştır. Risalenin başlığında zikredilen Sa'd'ın asıl ismi Sa'd el-Halebî'dir. Dürzî davetinin ilk yıllarında

Halep'ten Vadi't-Teym'e göç etmiştir. Davet içerisinde irtidat hareketleri başlayınca bir müddet onlara meyletmiş ancak hatasını anlayarak bölgedeki şeyhlerden tövbesinin kabul edilmesini istemiştir. Şeyhler, yaptıkları bazı yazışmalarla Bahauddin'e, Sa'd'ın bu durumunu anlatarak tövbeyi kabul edip etmeme hususunda fikrini sormuşlar; Muktena da onlara bu risaleyle cevap vermiştir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 811). Bahauddin risalede Sa'dın tövbesinin kabul edilmesini istiyor ve onu hatasından döndüğü için kutluyor. Risalede ayrıca Sa'd'ın durumunda olan diğer bazı şahıslarla ilgili olarak da bilgiler verilmektedir.

30- Mükâtebetü Remz ile's-Şeyh Ebi'l-Me'âlî (Hamza b. Ali v.d., 1986: 815-817)

Muktena Bahauddin tarafından kaleme alınan risalede herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Başlıkta zikredilen Şeyh Ebu'l-Me'ali hakkında *Menşûru's-Şeyh Ebi'l-Me'âlî et-Tâhir* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 787-788) risalesinin içerik tanıtımının yapıldığı satırlarda bilgi vermiştik. Bahauddin, risalenin içeriğinin -muhatap alınan kimseler dışında- anlaşılmasında için ziraat ve muhasebe ile ilgili terimlerin yer aldığı remizli ifadeler kullanmıştır. Risalede Dürzî toplumu, davet mensuplarının sicillerini parçalayan ve davetten ayrılarak batıla geri dönen kimseler hakkında uyarılmaktadır.

31- Mükâtebetü Remz ilâ Âl-i Ebi Tûrâb (Hamza b. Ali v.d., 1986: 829-832)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Başlıkta zikredilen Âl-i Ebi Tûrâb ile ilgili olarak *Menşûr ilâ Cemâ'ati Ebî Tûrâb ve Şuyuhi'l-Mevazî mine'l-Ehli ve'l-Ashâb* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 789-790) risalesinin içerik tanıtımında gerekli bilgiler verilmişti. Bahauddin bu risalesinde de ziraat, ticaret ve zeytin, üzüm, incir ağaçlarının çekirgeler sebebiyle maruz kaldığı felaketlerden bahisle kullandığı şifreli terimlerle el-Kürdi, öğrencisi el-Cermeki ve onlara tabi olanlar sebebiyle bölgedeki Dürzîler arasında meydana gelen parçalanmalar hakkında bilgi istiyor.

32- Menşûr ile'l-Mahallî'l-Ezherî's-Şerîf (Hamza b. Ali v.d., 1986: 818-824)

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmış bir risaledir. Resailü'l-Hikme naşirlerinin risalenin girişinde yaptıkları açıklamaya göre "el-Mahallü'l-Ezherî's-Şerîf" ile Dürzi daveti, mezhepsel kurallara göre düzenlenen toplantılarla davetin yerleştiği her yer kastedilmektedir (Hamza b. Ali v.d., 1986: 818). Risalede açıklandığı üzere menşurun muhatapları "değişme, bozulma ve uzaklaşmadan beri olan el-Mahallü'l-Ezherî's-Şerîf'teki (Dürzi davetindeki) şeyhler topluluğu"dur (Hamza b. Ali v.d., 1986: 818). Bahauddin risalenin ilk kısmında, kendisine bağlı olarak farklı bölgelerde faaliyet gösteren şeyhleri isim isim zikrediyor ve bunların tümünü "divanü's-saade"nin mensupları olarak tanımlıyor. Hemen ardından da bu listenin "Divanü'l-Meşîyye ve Mahallü'l-İrade"ye gönderildiğini vurguluyor (Hamza b. Ali v.d., 1986: 822). Dürzî inanç sistematığında "el-Meşîe" İsmail et-Temimi'nin; el-İrade ise Hamza b. Ali'nin isimlerindedir. Dolayısıyla liste Hamza ve et-Temimi'ye gönderilmiştir. Bu noktadan hareketle risalenin yazıldığı tarihte gerek Hamza b. Ali ve

gerekse İsmail et-Temimi'nin gaybete girmelerine rağmen hayatta oldukları ve Bahauddin ile irtibatta buldukları söylenebilir. Risalenin içeriğinde davette bozgunculuk yapmakla suçlanan pek çok kimse ile ilgili olarak onların bu tür işlerden beri oldukları, suçsuz oldukları ve Bahauddin'in bunların sıdkına güvendiği açıklanmaktadır.

33- Menşûru Nasr b. Futûh (Hamza b. Ali v.d., 1986: 825-828)

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Risalede yazım tarihi ile ilgili olarak herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Başlıkta zikredilen Nasr b. Futûh hakkında *Mükâtebetü Nasr b. Futûh* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 780-784) risalesinin tanıtımının yapıldığı satırlarda bilgi verilmişti. Risalenin içeriğinden Muktena Bahauddin'in Nasr b. Futûh ile sürekli yazıştığı anlaşılmaktadır. Yine risaleden anlaşıldığı kadarıyla Bahauddin'in Büstan'da ikamet eden Nasr b. Futûh'a büyük bir güveni vardır. Bahauddin, Nasr b. Futûh'a davetteki zorluklardan bahisle sırrı muhafaza etmesini, gizliliğe riayet etmesini, yazışmaları mümkün olduğunca azaltmasını, zorunlu hallerde ise tam bir gizlilik içersinde yazışmasını istemektedir.

34- er-Risâletü'l-Vâsile ile'l-Cebeli'l-Envar (Hamza b. Ali v.d., 1986: 833-836)

Muktena Bahauddin tarafından kaleme alınan risalenin yazım tarihi Hamza Senelerinin 26. yılı Ramazan ayı (Ramazan 434/Nisan 1043) olarak kaydedilmiştir. Risalenin başlığında zikredilen Cebelü'l-Envar, *Risâletü Cebeli's-Sümmâk* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 791-792) risalesine muhatap olan Cebelü's-Sümmâk'tır. Bu bölge ile ilgili gerekli bilgiler *Risâletü Cebeli's-Sümmâk* risalesinin tanıtımının yapıldığı satırlarda verilmişti. Muktenâ Bahauddin'in bu risaledeki açıklamalarında sıkıntılı bir üslup kullandığı görülmektedir. Risalede gerek tasarrufları ve gerekse öğretileriyle daveti ifsat edenler, küfür ve şirkle itham edilmektedir. Muktenâ bu risalesinde kendisinin gerek daveti yayma ve gerekse mürted ve kafirlerle mücadele hususunda elinden geleni yaptığını; artık Tanrı'nın bu âlemdeki hucetini tam olarak ikame ettiğini bildirerek bir anlamda gaybete gireceğinin işaretlerini vermektedir.

35- Mükâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Me'âlî (Hamza b. Ali v.d., 1986: 837-840)

Bahâuddîn tarafından Hamza Senelerinin 26'sında (434/1042) yazıldığı belirtilen ancak ay zikredilmeyen bir risaledir. Bu risale Şeyhü't-Tahir'den gelen mektuba cevap mahiyetinde yazılmıştır. Bahâuddîn bu risalesinde davet düşmanlarının çokluğu sebebiyle onlara karşılık verme cesaretini kendinde bulamayan Şeyhü't-Tahir'i azarlamakta, artık kendisinin bir umudunun olmadığını ve Allah'tan başka bir dayanağının bulunmadığını itiraf etmektedir. Muktena Bahâuddîn, Sünni Müslümanlardan daha çok mürtedlerden korktuğunu açık bir şekilde ifade etmektedir ki bu olgu bütün risaleler içersinde sadece burada bulunmaktadır.

36- Menşûru'l-Ğaybe (Hamza b. Ali v.d., 1986: 841-843)

Resâilü'l-Hikme mecmuasının 111. ve son risalesidir. Muktena Bahauddin tarafından yazılan risalenin yazım tarihi açık olarak zikredilmemiştir. Bazı

araştırmacılar bu risalenin H. 434'de (el-Hatib, 1984: 272; Ebû İzzeddin, 1985: 135; Abu İzzeddin, 1984:107) bazıları ise H. 435 (Yasin v.d., 1981: 192; Makarem, 1974: 38) senesinde yazıldığını ileri sürmektedir. Bahauddîn bu risalesinde Dürzî toplumunun idaresinden ayrıldığını, Muvahhidlerden öncelikle *Ebi'l-Yekazân* (Hamza b. Ali v.d., 1986: 500-507) risalesinde bildirmiş olduğu hususlara sıkı sıkıya bağlı kalmalarını, din kardeşlerini korumalarını, nehyedilmiş hususlardan uzak durmalarını, Hikmet'i muhafaza etmelerini, mürtedlerin ortaya attığı iddialardan kendilerini temizlemelerini, sıkıntılara sabretmelerini tavsiye etmektedir. Bu vasiyetlerin hemen ardından kendisinin bütün dinlere ve milletlere huceti ikame ettiğini, Mevla'sının emrine teslim olarak gaybete gireceğini ve gizleneceğini bildirir. Yine Dürzî akidesinde, Hamza ve hudûdlar tarafında ikame edilen hükümlerin ve görüşlerin muhafazası için ictihad kapısının kapandığını ilân etmiştir. Bu tarihten itibaren Dürzîlik, bünyesine dışardan üye kabul etmeyen, içekapanık bir fırka halini almıştır.

B- Fırka Muhaliflerinin Eleştirilerine Cevap Risaleleri:

Fırka dışından Dürzî davetine yöneltilen eleştirilere cevap verme; davete dil uzatanların ve ona kötülük yapmak isteyenlerin durumlarını tahkir edici bir üslupla ortaya koyarak ileri sürdükleri iddiaların geçersizliğini ispat etme mahiyetinde yazılmış olan risaleler bu kategoride ele alınmaktadır.

1- er-Risâletü'd-Dâmiğa (Hamza b. Ali v.d., 1986: 163-174)

Altılı tasnif sistemine göre düzenlenmiş olan Resailü'l-Hikme mecmuasının ikinci cüzünün ilk risalesidir. Hamza b. Ali tarafından, tarihsiz olarak yazılmıştır. Risalede, Nusayri fırkasının ileri gelenlerinden biri tarafından yazılan ancak kötülemek gayesiyle Dürzîlere nispet edilen *Kitabü'l-Hakâik ve Keşfü'l-Mahcûb* isimli eserde yer alan açıklamalara gerçek Dürzî akidesi ortaya konularak cevap verilmektedir. Bu risale, Hamza b. Ali'nin Nusayri fırkasının öğretilerine eleştirel bakış açısını yansıtmaya yönüyle oldukça önemlidir. Risalede tenasüh-tekammüs³ farkı, Dürzî fırkasının kadına bakış açısı ve ilahi tecelli hakkında detaylı açıklamalar mevcuttur.

2- Risâle ilâ Hammar b. Ceyş es-Süleymânî el-'Akkâvî (Hamza b. Ali v.d., 1986: 225-226)

Hamza b. Ali tarafından Abdurrahim b. İlyas'a gönderilmiştir. Risalenin yazılış tarihi belirtilmemiştir. Abdurrahim b. İlyas, el-Hâkim bi-Emrillah'ın amcasının oğludur. H. 404 senesinde el-Hakim bi-Emrillah tarafından oğlu yerine veliaht olarak ilan edilmiş ve Şam valiliğine atanmıştır. Daha sonra halka zulmettiği gerekçesiyle görevinden alınmış ve veliahtlığı da iptal edilmiştir (Detaylı bilgi için bkz. el-Antâkî, 1990: 306; el-Makrîzî, 1996: II, 104; en-Nüveyrî, 1992: XXVIII, 192-193; İbn Tağrıberdî, 1970: IV, 194). Hamza b. Ali, Abdurrahim b. İlyas'a önce *Risâle ilâ*

³ Tekammüs: Dürzi akidesinde nefsin bir beşer cisminden başka bir beşer cisminde intikali anlamına gelir. Detaylı bilgi için bkz. (Şenzeybek, 2001: 126-130).

Veliyyi'l-'Ahdî 'Ahdî'l-Müslimîn Abdîrrahîm b. İlyas (Hamza b. Ali v.d., 1986: 223-224) risalesini göndererek ondan Dürzi akidesini kabul etmesini ve el-Hakim bi-Emrillah'ın ana-baba bir kardeşi olduğu yönündeki iddiasından vazgeçmesi ister. Ancak Abdurrahim b. İlyas bu teklifi reddeder ve iddiasından vazgeçmez. Bu durum üzerine Hamza b. Ali ona *Risâle ilâ Hammar b. Ceş es-Süleymânî el-'Akkâvî* risalesini gönderir ve onu tahkir amaçlı olarak "Hammar b. Ceş", "İblisü'l-Lain" gibi sıfatlarla vasıflandırır.

3- er-Risâletü'l-Münfeze ile'l-Kâdî (Hamza b. Ali v.d., 1986: 227-228)

Hamza b. Ali tarafından, Hamza Senelerinin 2. yılı Rebiulevvel ayında (Rebiulevvel 410/Temmuz 1019) Kadi'l-Kudat Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Avvam'a hitaben yazılmış olan bir risaledir. Risaleden bu yazının Kadi'l-Kudat'a gönderilmiş olan ikinci risale olduğu anlaşılıyor. Ancak ilk risale Resailü'l-Hikme içerisinde bulunmamaktadır. Hamza b. Ali bu risalesinde, Fatimi Devletinde Hanefi Mezhebine mensup ilk Kadi'l-Kudat olan Ahmed b. el-Avvam'a Dürzî daveti mensuplarına karşı takındığı sert tavır ve verdiği hükümler nedeniyle hakaret ediyor ve onu uyarıyor.

F-Ahd ve Misak Risaleleri:

Ahd ve Misak risaleleri Dürzîliğin ilk dönemlerinde fırkaya girişte alınan yemin metinleridir. Fırkaya giren kimsenin ismini yazması ve mührünü basması için bölümlerin bulunduğu bu risaleler ahiret gününde o kimsenin Muvahhid olduğunu ispatlayarak kurtuluşa ereceği bildirilen belgelerdir. Bu sebeple imzalı misaklar herhangi bir yıpranmanın söz konusu olmayacağı mekânlarda muhafaza edilmektedir (Şenzeybek, 2008: 183).

1- Mîsâku Veliyyi'z-Zemân (Hamza b. Ali v.d., 1986: 47-48)

Yazılış tarihi ve yazarı belirtilmemiştir. Bu sebeple yazarı meçhul risalelerden kabul edilir. Risalenin yazım üslubu kendisinden önceki 4 risaleden farklıdır. İlk 4 risale Besmele ile başlamasına rağmen bu risalede besmele yoktur. Yine ilk 4 risalede el-Hâkim bi-Emrillah yalnızca Emirü'l-Mü'minin iken burada onun ulûhiyeti açıkça vurgulanmaktadır. Bu risale, *Mîshafü'l-Münferid bi-Zâtihi'de* "Bu Mevlânâ el-Hâkim'in (c.z.) kendisine iman eden bütün Muvahhidlerin yazmasını emrettiği mîsâk ve ahittir" (*Mîshafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, ty.: 111) şeklinde ifade edilen misaktır. Fırka mensupları tarafından yazılıp imzalanan bu misaklar dailerde toplanarak muhafaza edilmektedir. Bunun sebebi zikredilen misakın kıyamet gününde fırka mensuplarının inançlarını ispatlayacak bir delil olarak kabul edilmesidir (Şenzeybek, 2008: 184)

2- Mîsâku'n-Nisâ (Hamza b. Ali v.d., 1986: 69-72)

Yazım tarihi ve yazarı zikredilmemiştir. Bu sebeple de yazarı meçhul risalelerden kabul edilir. Ancak üslup olarak Hamza b. Ali tarafından yazılan risalelere benzemektedir. Risalede kadınlara iffetlerini koruma, fazilet ziyneti ile süslenme, Dürzî akidesine sıkı sıkıya bağlanma konularında öğütler verilmekte ve bu hususlarda

kadınlardan misak alınmaktadır. Yine bu risalede, Dürzî kadınlarının eğitiminde dai ve me'zunların uymaları gereken hususlar açıklanmaktadır.

Sonuç

Dürzi kutsal metinlerini içeren Resailü'l-Hikme koleksiyonu içerisinde farklı gayelerle ve farklı konularda yazılmış olan 111 risale bulunmaktadır. Bu 111 risalenin 36 tanesi "Mükâtebe ve Menşûr", 3 tanesi "Dürzî Davetin Eleştirenlere Cevap", 2 tanesi de "Ahd ve Misak" mahiyetinde yazılmıştır.

İçerik olarak Dürzî davetinde yılgınlık gösteren fırka mensuplarının imanlarını güçlendirmek, davet içerisindeki farklı sorunları ele alıp çözüm yolları üretmek gayesiyle yazılan "Mükâtebe ve Menşûr" türü risaleler Resailü'l-Hikme mecmuası içerisindeki en büyük yekûnu teşkil etmektedir. Bu risalelerin 3 tanesi Hamza b. Ali, 1 tanesi İsmail et-Temimi, 32 tanesi ise Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır. Bu türde yazılmış olan risalelerin yalnızca 11 tanesine tarih kaydı düşülmüştür. Yazım tarihi bulunan risaleler incelendiğinde "Mükâtebe ve Menşûr" risalelerin H. 411 ile H. 434 yılları arasında yazıldığı görülmektedir. Dikkatimizi çeken bir diğer husus ise H. 411 ile H. 418 arasında bu türden yazılmış herhangi bir risale bulunmamasıdır. Esasen Resailü'l-Hikme içerisinde yer alan ve yazım tarihi kaydedilmiş olan bütün risaleler incelendiğinde yukarıda zikredilen tarihler arasında yazılmış olan herhangi bir risale bulunmamaktadır.

Mükâtebe ve Menşûr risalelerinin gerek yazar ve gerekse yazım tarihleri göz önüne alınarak yapılacak olan bir değerlendirmede karşımıza bu tür risalenin çoğunlukla davetin iç ve dış baskılara maruz kaldığı dönemlerde yazıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu türden risalelerin en fazla Muktena Bahauddin tarafından yazılmış olması ve içeriğinde genel olarak davetin iç sorunlarının ele alınması ve dış baskılara karşı sabredilmesinin tavsiye edilmesi bu görüşü destekler mahiyettedir.

Makalemizde ele aldığımız "Fırka Muhaliflerinin Eleştirilerine Cevap Risaleleri" 3 tanedir ve üçünün de yazarı Hamza b. Ali'dir. Bu tür risaleler firkanın görüşlerinden olmadığı halde muhalifler tarafından, yıpratmak gayesiyle Dürzîliğe nispet edilen görüşleri çürütmek ve fırka mensuplarına baskı uygulayanları uyarmak gayesiyle yazılmıştır.

Son olarak ele aldığımız "Ahd ve Misak" risaleleri ise Resailü'l-Hikme mecmuası içerisinde sadece iki adettir. Bu misaklar davet mensupları tarafından mühürlenmiş ve kıyamet gününde kurtuluşunun yegane vesilesi olarak kabul edilen kayıtlardır. Davet mensuplarından bu tür misak alınması yalnızca Tanrı'nın el-Hakim bi-Emrillah tecellisi devrinde gerçekleşmiştir. Diğer 71 tecellide böyle bir uygulama bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abû İzzeddin, N. M. (1984). *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden : E. J. Brill.
- el-Antâkî, Y. (1990). *Tarihu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Sılati Tarihi Otiâ*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Trablus: Jarrous Press.
- Bedevî, A. (1979). *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- De Sacy, S. (1838). *Exposé De La Religion Des Druzes*, Paris: Imprimerie Royale.
- Ebû İzziddin, N. M. (1985). *ed-Dürûz fi't-Tarih*, Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- el-Hatîb, M. A. (1984). *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Amman: Mektebetü'l-Aksâ.
- İbn Tağrıberdî, C. (1970). *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire: Vezaretü's-Sakafe ve'l-İrşadi'l-Kavmi.
- Hamza b. Ali ve Diğerleri (1986). *Resailü'l-Hikme*, Lübnan: Dâr liecli'l-Ma'rife.
- Makarem, S. N. (1974). *The Druze Faith*, New York : Caravan Books.
- el-Makrîzî, T. (1996). *İtti'âzü'l-Hunefâ bi-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatımiyyîne'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire: Cumhuriyetü Mısır el-Arabiyye Vezaretü'l-Evkaf.
- en-Nüveyrî, Ş. (1992). *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. M. Muhammed Emin-M. Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire:
- Şenzeybek, A. (2001). *Dürzîlik, Doğuşu ve Temel Prensipleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenzeybek, A. (2008). *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yasin, E. (1985). *el-İcl ve's-Şeysabân fi'l-Akâdeti'd-Dürzîyye*, Paris.
- Yasin, E. ve Diğerleri (1981). *Beyne'l-Akl ve'n-Nebıyy*, Paris.
- Yazarı Yok, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtıhi*, tsz.